

Török Petra

„Gránit a siratófalban,

ütem magyar ajkú dalban”¹

Lesznai Anna varázsos személyiségét képekbe festette, párnákba hímezte és versekbe öntötte, ami pedig még ezek után is megmaradt kincseiből, azt emberekre költötte. Mindenkinek és mindenhová jutott egy kis Lesznai Anna, vagy ahogy barátai nevezték: Máli. Legendásan szeretetteljes lény, magával ragadó egyénisége mindenkit megbabonázott, talán az egyetlen volt, aki akár a Nyugat társaságával, a Nyolcak körével, a Vasárnapi Társaság tagjaival vagy éppen Kassák – vele ellentétben legendásan nem könnyű természetével – egyaránt közös hangot talált, így korántsem találhatjuk túlzónak Balázs Béla szavait, hiszen a visszaemlékező kortársak

mindegyike e hangon szól róla, így emlékezett rá: „(...) Máli igazán tűzijátékát rendezte a szeretetnek. Ez a nő olyan brutálisan gazdag, hogy muszáj szeretni.”²

Nem több és nem kevesebb volt Lesznai Anna törekvése a művészi alkotás terén, a műfajok széles skáláján, mint egyensúly és egység által harmóniát teremteni, alkotva formázni a káoszt és bábáskodni a formába kerekedett világ fölött. Művészi, alkotói céljait több műfajban valósította meg, *oeuvre*-je megítélését annak sokfélesége is hátráltatja, hiszen Lesznait ki-ki lelki habitusa, tudása és érdeklődési köre alapján másként ismeri. Talán legtöbben meséivel, az azokhoz készített illusztrációkkal találkozott³, kevesebben vannak azok, akiknek verseskötetei⁴ vagy a nagyrealisták teljesítményével vetekedő családregénye – *A kezdetben volt a kert*⁵ – jut eszébe, azonban még ritkábban fordul elő, hogy valaki Lesznai Annát mint iparművészt, a hímezé-

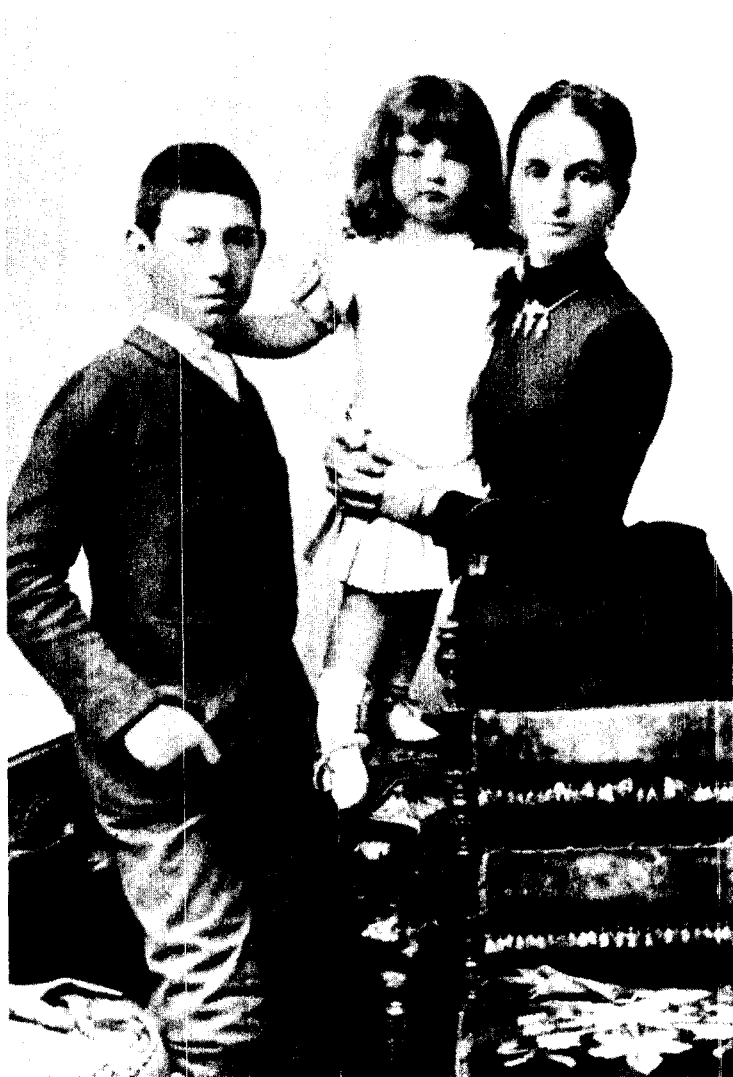
sek és a tervezés világában egyedit és eredetit létrehozó alkotót ismeri.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban V.3670/43/1–20 jelzet alatt található húsz füzet. Ezek Lesznai Anna naplói, amelyek az 1912–1956 közötti időszakban íródtak, és néhány rövidebb közléstől eltekintve⁶ máig publikálatlanok. A feljegyzésekben ritkák a dátumok, ám tárgyak és az érintett események alapján nyilvánvaló, hogy a füzetek többsége az 1920-as, 1930-as években íródott. Lesznai Anna Amerikába költözése, 1938 után gondolatainak rögzítésére ritkán alkalmazta ezt a formát.

Lesznai Anna naplófeljegyzései kora szellemi, történelmi,

és ami esetében különösen jelentős, spirituális eseményeinek mintegy 1200 oldalas krónikáját adják. A kéziraton látható, hogy feljegyzéseit később nyersanyagként használta: több helyen a lap aljára felírta az adott oldalon tárgyalt téma kulcsszavát, tartalomjegyzéket készített. Későbbi betoldásokat, széljegyzeteket, színes ceruzával aláhúzott, kiemelt tételeket is találunk. Lesznai Anna naplóinak e sajátossága a munkanapló irányába mutat, hiszen a feljegyzések később felhasználásra kerültek, alapanyagként szolgáltak. A füzetekben elméleti, teoretikus fejtegetéseket, egy-egy témakör kapcsán felmerülő vitákat és beszélgetéseket, illetve saját, ezeket követő eszme-futtatásait rögzítette Lesznai. Vissza-visszatér a napló rendezésének, rendszerezésének fontosságára, hiszen a legjobb, bár formátlan írásának tartotta azt.

Természetesen e műfaji kategória jellemzőinek

A gyermek Lesznai Anna édesanyjával és Iván bátyjával

megfelelően *gyónásnak* és *önvizámontartásnak*⁷ is tekintette naplóját: foglalkozott a mindennapok eseményeinek dokumentálásával, magánéletének örömeivel és kudarcaival is, bár csak rövid időszakokat találunk, mikor a feljegyzések napi rendszerességgel követik egymást.

Jelen forrásközlésünkben Lesznai Annának a zsidóságról, általában a vallásról és saját hitvilágáról szóló fejtegetéseiből válogattunk, természetesen nem törekedhettünk a teljességre, nem tudtunk minden témát érinteni, mindazt, amit Lesznai

a naplókban e kérdéskörökkel összefüggően felvetett és megfogalmazott. A szövegközlést két nagy egységre bontva mégis igyekeztünk a Lesznai Anna által feltett legjellemzőbb kérdéseket és az arra adott legtipikusabb, több helyütt visszatérő válaszait áttekinteni az 1920 és az 1938 közti időszakban. A naplórészletekből megtudhatjuk, hogy az életében hiányzó dogmatikus vallási támaszokat milyen gondolatrendszerekkel pótolta, és ezzel párhuzamosan hogyan alakította a zsidósághoz és kereszténységhez fűződő viszonyát.

• • •

Lesznai lelki-szellemi-spirituális világnézetének alapjául egy hosszú évtizedeken át alakított, rendszerré formálódott világszemlélet szolgált. Ez a modell magyarázatot ad minden művészi és közéleti megnyilatkozására, sőt emberi kapcsolatainak, barátságainak alakulására is. A modell finomodhatott ugyan az évek folyamán, de alapprincípiumaiban és részegységeiben változatlan maradt, amit a naplófeljegyzések is igazolnak. Ennek rövid bemutatása elkerülhetetlen, mert ezen elképzeléseinek ismerete nélkül nem érthetjük meg Lesznai vallásról, hitről alkotott elképzeléseit sem.

Rendszerének alaptétele szerint minden létező egy valaha volt Egységből, Abszolútumból származik, és különböző – nagyon mélyen gyökerező, félig ösztönös, öntudatlan – módokon (de a legteljesebben a vallásban, szerelemben, művészetben és metafizikában) oda igyekeznek vissza, hiszen mindezek mélyén a teljességre törekvés, egy új egység, megformázás, teljessé tétel és megvalósulás a cél. Lesznai e törekvéseket az emberi lét egyetlen és kizárólagos értelmének tartotta. A vallások is ezen „odaigyekvés” eszközei. Feladatukat, céljukat akkor érik el, ha a létezők visszajutnak az isteni egészbe. Ám egészen addig szükség van vallásokra, amelyek Lesznai számára korántsem a dogmatikus vallások. Ezeket Lesznai már ekkor is elégtelennek tartja az én és a minden közti határ áttörésére, hiszen a teljességhez mindenkit egyéni viszony fűz. Lesznai ezáltal az egyénre hárítja an-

nak felelősségét, hogy betöltve rendeltetését – pl. a művészet, a szerelem, a szülés, az alkotás útján – istenbe bukjon át.

Lesznai felfogása, miszerint az isteni egész részei szétszóródtak a világban, így minden létező, akár milyen parányi létével is, de istennek demonstrációja, az animista, mágikus felfogáshoz áll közel. Egy kifejezéssel vagy szóösszetétellel e rendszer nehezen definiálható. Lesznai ismerői a mágikus-szimbolikus vagy panteisztikus jelzőket alkalmazzák leginkább a modell jellemzésére, melyek egyike sem fedti pontosan a lényegét. A kiteljesedett „csodavilágban”, ahol minden megtalálja önnön teljességét és rendeltetését, még a kövek is beszélni tudnának.⁸ Ez képzőművészetében – különösen akvarellképein – a kép minden elemének egymás mellé rendelt ábrázolásához vezetett, egy, a reneszánsz óta uralkodó európai perspektívával szemben; itt a kép minden eleme egyenértékű, nincsenek alá-fölé rendeltségi viszonyok, egy képtéren belül az eseménysorozat különböző idejű epizódjai jelennek meg.⁹

Az 1917–18-as feljegyzésekben még csak elszórtan jelenik meg az etikai és közösségteremtő, kollektív aspektusa a vallásról alkotott felfogásának, amely a 20-as években domináló tényezővé válik a Vasárnapi Kör¹⁰ teoretikus vitái, az 1919-es események és az emigráns lét tapasztalatainak eredményeképpen.

• • •

Lesznai Anna 1919 novemberében későbbi férjével, Gergely Tiborral Bécsbe utazott, ahol megkezdődött 1931-ig tartó emigrációjuk. Lesznai vigasza egyrészt az volt, hogy a nyarakat az akkor már Szlovákiához tartozó családi birtokon, Körtvélyesen tölthették, másrészt pedig Bécsben 1920 végén, 1921 elején újraindult a Vasárnapi Kör¹¹. Élete régi közösségi kereteinek felbomlása, a háború és az 1919-es történések ellentmondásai, traumája és az ezekből leszűrt tapasztalatok az etika és kollektivitás, a vallás és közösség kérdéseit tették naplófeljegyzéseinek fő témáivá.

Az etikát egy olyan normarendszernek tekinti, mely segíti az egyén tökéletesedését egy kívülre eső metafizikai cél (isten, jóság, valamely eszme) felé. Kérdésként merül fel, hogy egyes egyének céljuk felé törekvése közben a különböző etikai felfogások kerülhetnek-e ellentétbe egymással; hogyan

munkálkodhat több „etikus” én – miközben önnön rendeltetése felé halad – egy közösség, egy kollektívum érdekében?

E kérdésekre válaszul merül fel egy új „vallás”, egy „etikai út” gondolata. Értelmezésében ez az új eszme és hitrendszer (számára egyszerűen vallás) az erkölcsön és etikán kell hogy alapuljon; metafizikai evidenciákon kell nyugodnia; a való világra és társadalomra kell vonatkoznia – vagyis nem szabad mellőznie az empiriát és materiát – és egyének létének minden percét át kell hogy hassa – a tökéletesedés, vagyis az isten felé haladás szem előtt tartásával. Ez utóbbi tényező miatt utasítja el a dogmatikus vallásokat, hiszen egyénenként más-más válaszoknak és cselekedeteknek kell születnie a lét kihívásaira. Mindenkinek más a rendeltetése, és azt más-más módon érheti el. (Mindemellett számára Jézus az etikai maximum, ám az *emberi* etikum maximuma.)

• • •

1923-ban egy gyönyörű stílusban megírt – erősen a vizualitásra épülő – naplóbejegyzésében¹², amely egy, a zsidósággal foglalkozó cikk vázlatának szánt, a korábban még elvont, elméleti fejtegetések helyett a maga konkrétságában, a 20-as évek elején lezajlott történeti és társadalmi változások következményeivel szembenézve, önnön életére vonatkoztatva teszi fel a kérdést: Hová tartozom, miben hiszek és miért?

Az 1918-ban Gömbös Gyula vezetésével létrejött Ébredő Magyarok Egyesülete nevű szélsőjobboldali szervezetet 1923-ban Bethlen István miniszterelnök távozásra bírta az egységes kormánypártból.¹³ Ellenlépésül Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt elnevezéssel ellenzéki pártot hoztak létre, és az ún. *Fajvédő küáltvány*-ban közzétették programjukat.

Erre a mozgalomra Lesznai több alkalommal utal írásában. Azonban a 20-as évek elején más – aggodalomra okot adó – tendenciáknak és eseményeknek is tanúja lehetett Lesznai, akár a numerus clausus bevezetésére, vagy éppen a levétszervezetek létrehozására gondolunk. Kétségtelen, hogy a szolidaritás fordítja figyelmét a zsidóság felé, hiszen már az 1917–18-as és a 20-as években megerősített – a közölt naplórészletben is olvasható – hitvallása mit sem változott.

Moscovitz Geyza, az édesapa

• • •

A jó Isten segedelmével!¹⁴Isten segedelmével! 1923. okt. 17. [Körtvélyes]¹⁵

A jó Isten segedelmével!

Októberi litánián: sokkal kevésbé hat rám, mint annak idején. Valahogy magános lett a hitem. Eszembe jut, a „participációs” törvény milyen evidens volt számomra, lényegileg az, hogy a dolgok rokonság, hasonlóság, térben és időben szomszédság, asszociáció, egycélúság által éppúgy részesednek egymásban, mint a kauzalitás által. S az, hogy én annál énebb vagyok, minél intenzívebben érzem, hogy más énekben van részem, hogy „nem én” is „én” vagyok. Látom öreg Marcinak – volt pap

– a sírját a templomba[n], s megható ez az „össze-
gyűjtési” szenvedély: a régi bazilikákban kedves
élők és halottak együtt Isten előtt. A sötétség
mágikus elem: a katolicizmus szemben a tiszta Jé-
zus-hit anyagtagadásával, teljes erejében vissza-
csempészi az anyagot a hitbe: mégpedig a mági-
kussá, szuggesztívvé felszabadított anyagot.

Hol szakadt meg köztem és a paraszti hívők közt
a kötelék, mért nem tudok már velük jobban imád-
kozni, mint egyedül, sőt alig tudok? Pedig ma is él
bennem a közös ima utáni vágy. Csak Jézus kö-
zös velük – de hisz ez elég, ez minden lehetne. (Éb-
redő gyűlések¹⁶ után hangosan felolvastatni a
hegyi beszédet.) Hirtelen: jó tudni, hogy lelkem
sohasem jár egészen egyedül. (Ok-e a „mai hely-
zet” nem templomba járásra? – Nem, legfeljebb
oka lehetne, hogy zsinagógába is járjak.) A gyer-
tyafény fény, s mint ilyen rokonságot tart a nap-
pal, de lényege valahogy a félhomály (a körülha-
tároltság, a forma): ez földi mágikus benne. Hideg
van kissé: a vallásos nevelés, ha templomba kell
vinni a gyereket, s oda igyekezik a lábadozó, el
nem kerülheti a többi hívő durvább, szegényesebb
vagy beteges közelségét: edzés. Csak az ateizmus
abszolút elpuhító és polgári és különválasztó.

Ilyenek zakatoltak a litánia közben. Kijövet fé-
lig esti, félig holdfényben komoly áhítatlanban fürdik
a kertünk; a fák arany kadmium¹⁷ lombja világít.
Meluzina¹⁸ közelebb van ismét a kerthez, mint a
templomhoz: a kert Isten pitvara. De másképp ülök
meg a szépség közepette, mint régen, mintegy
puszta kontemplativitásba: se honvágy, se elvágó
akarát: nézek. – Öregség? A jó Isten segedelmével!
(...)

A zsidó cikk kezdetül. A tegnapelőtti litánia él-
ménye: Gyuri¹⁹. Ma, amikor szubjektivitásból sza-
bad és lehet csak objektivitást meríteni (minden más
forrás könnyelművé tesz), amikor legalábbis szub-
jektivitásunkba kell megmártani minden „élményc-
fatot”), merem így kezdeni: én Lesznai Anna (ki
mellesleg 10 év előbb írtam a fentebbi cikket) a hru-
sovi²⁰ katolikus templomban ülök, s asszisztálok az
októberi litánián. Körülöttem mellig középkorban
térdelnek a tót parasztlányok. Hátul öreg nénik,
alázatból egy nem a padon, de gyóntatószék előtt a
jéghideg kövön ül; karjaik fel-felnyúlnak a párból,
mintha saját mágikus félhomályukból: emberség Jé-
zus felé kapaszkodnának, de a mágikus anyagú Má-
ria-litánia ismét lehajlítja őket. Mint egy szélvihar a
kalászkok felett jár rajtuk a litánia orgonadallama.

Néhány év előtt²¹ én, kálvinistává keresztelt zsidó²² tudtam buzgón, sírón egészen velük énekelni²³, ma a lelkem külön utakon jár, nem segít a közös áhítatuk engem is közösségre. Gyerekkori emlékek hirtelen nem kényszerítenek, kiválok, pedig tudom, én tudom, s majdnem látomászerűen látom járni az oltár körül, eljönni, közénk jönni az oltártól Jézust, ki nekem is minden emberség etikai maximumánál is több metafizikai princípiuma az emberi lelkeknek. Isten és az egyéni kreatúra örök közvetítője – és mégsem tudok velük imádkozni. Ezer dolog von el: igen léghuzam van; mire gondol ez meg az; miért akar barát lenni a 16 éves kissé bamba arcú, barna zakós, darócnadrágos előimádkozó: meg fogja keserülni vagy elég bamba a világból való kivonulásra. Itt tán mindenki kér, és kérések oly ritkán teljesülnek, s szabad-e kérni. Nem, nem is kérnek egyéni ezeket, misztikus tanúságot tesznek és félnek is. Félnék a nem-imádkozás bűnétől. Nem tudok velük tartani én zsidó. S szabad-e nekem itt ülnöm katolikus templomban, mikor ébredők ölik az én népemet a kereszténység nevében? Jézus az emberi etikum maximuma, s elég lenne minden ébredő gyűlés után fennszóval értelmesen felolvasni a hegyi beszédet – ezt kéne Magyarországra megírni. Elég volna – tehát mégis joggal ülök itt. De Jézus ma elmenne a zsinagógába: nem velük imádkozni, de velük megköveztetni. Szóval: szabad katolikus templomba járni, de ott kellene lenni a zsinagóg[ában] az én népemmel. Az én népemmel, kivel se hitbeli, se nyelvbeli, se tradíció, se nevelésbeli – sőt fajilag se kizárólagos tán – az összefüggésem, és mégis tudom, ma tudom: minden népek felett (nem ellen) az én választott népem, s mi főbb: Isten választott népe.

A sekrestyés gyertyákat olt; zsúfolt rokolyák a szenteltvíztartó előtt; friss indigókék égi levegő, s kinn a kert – októberi litánia. A szelíden haló, virítva nemző, aranylombja díszében arany kandeláberként égő kerttel tudok együtt imádkozni. Az emberség megszakadása: bár közelebb vagyok a fákhoz – én zsidó.

Később benn a régi boltíves szobákban. A könyvtárszoba ezer könyvszeme s fűtött pára: zakatol ma bennem a gondolkodó keresés, mint 12 éves kamaszkoromban: érteni, érteni. Honnan mély és értelmes kapcsolódásom az anyaghoz, a természethez? Mi ragadott bennünket, városi zsidókat olyan ellenállhatatlan kézzel a természetbe, falunkba, kertünkbe, mely miénkebb – mágiikusabban miénk –,

mint bármely ősök utódjaival lakta kúria százados gazdáié. Milyen furcsa érzéki szolidaritás, kéj és mámor, bebukás a szépség kapuján keresztül – erotikus hazatérés a természetbe félig nyitott ősi keleti mágiák emlékében pislogó szemmel – én zsidó? A jó Isten segedelmével!

• • •

Lesznai Annának a zsidóságról kialakított felfogását alapvetően meghatározta saját „lebegő” helyzete. Szülei házasságában tűz és víz találkozott. Egyik oldalon már a névhasználatával is szilárd meggyőződését hirdető, dzsentriallűrökkel megáldott – vagy megvert – zsidó birtokos apa: Moscovitz Geyza, aki a liberális fénykor neveltje volt, a Nemzeti Kaszinó egyetlen zsidó tagja²⁴. Másrészt Lesznai Anna édesanyja a legfinomabb neveltetésben részesült, a zsidó nagypolgári Deutsch József dinasztiaalapító lánya és Hatvany-Deutsch József báró testvére, Deutsch Hermina volt. Érdemes hosszabban idézni a saját léthelyzetéről adott leírását egy 1917-es nyilatkozatában²⁵, mellyel a későbbiekben részletesen foglalkozunk majd: *„Nevelésem véletlenjei folytán egyaránt éltem keresztények és zsidók között – emlékeim, érzelmeim, barátaim mindkét körből egyaránt rekrutálódtak – és a dolgok legelején egy falusi kúria terebélyes fái bőlongattak felettem. Vidéki tiztes vadászó, politizáló »úriemberek« pipafüstjében voltam nyolcéves koromban a »legmagyarabb kis úri gyerek«, ki bazafias, sőt amennyiben ilyesmit öntudatlanul magamba szíhattam, »úriosztály-érzelmek« levegőjében nőtt fel. Emellett vallásos zsidó nagyszüleim pesti otthona, szűkösebb szigorúságú szokásai, a hosszúnapot betartó, fehérszakállú öreg úr, szintén beletartoztak lelki leltáramba. Hosszúnapi és nagypénteki böjt megfértek tudatomban. A katolikus templom harangszavára imádkoztam. Tudtam, hogy léteznek pajeszes falusi grájzlerkoecsmárosok, kik »zsidók«, akik pántlikát árulnak, akárcsak a tót parasztok, nem voltak emberek, mint mi. Egyszer ilyesmit fejthettem ki anyám előtt (azt hiszem, azt kérdeztem, milyen haditettért kaptak nemességet az őseim); anyám hangosan kacagni kezdett, és ez a lekiacinyló kacaj és a hozzávetett megjegyzései magyarálták meg nekem először, hogy én nem vagyok »igazi, színmagyar úri gyerek« és hogy a zsidóság valami különvalóságot, alsóbbrendűt, társadalmilag ha nem is titkolandót, de mellőzöttest jelent. Ekkor kezdődött meg számomra a zsidókérdés.”*

Kezdetben volt a kert című regényében Lesznai a magyar irodalomban páratlan gazdagsággal vázolja

fel öt generáció történetét a pálinkát mérő rozgonyi kocsmárostól a zsidóágtól teljesen eltávolodott Bertiiig: a dédapától (1770-es évek) a dédunokáig (1900-as évek eleje) ívelő nemzedéki sagájában, ahol a Berkovics család életén át mutatja be az asszimiláció fokának és az új és módosuló életeszmények és értékek változásainak köszönhetően bekövetkező nemzedéki ellentétet, egyéni krízishelyzeteket.

Összehasonlítva 1917-es és 1938-as felfogását, csekély változást figyelhetünk csak meg. A zsidókat két nagy csoportba osztja: a „gettózsídókra”, akik főleg az ortodox vidéki zsidóság tagjai, akiket nemzetiségként értelmez, és a többi nemzetiséget megillető jogokat követeli számukra; és a gettóból kikerült „kulturzsídókra”. Az 1917-es kulturzsídó kifejezést 1938-ra az asszimiláltak kategóriája váltja

fel, akiket már teljesen – eszméiben, nyelvében, szokásaiban – magyaroknak tekint, és önmagát is harcos asszimilációpártiságával e csoporthoz tartozónak érzi. A cionisták és zsidó fajvédők mint zsidó típusok csak 1938-as fejtegetéseiben jelennek meg. Tragikus helyzetben látja a kulturzsídókat, akik számára a zsidókérdés a legfájdalmasabban érezhető. Ők azok (bár a többi csoportban is felismeri e jelenséget), akik egy „sajátos önérzeti állapotban” élnek. Amit eddig becsültek (zsidó tradíciók), arra már nem lehetnek büszkék, ám a nem zsidó, keresztény tulajdonságokat és sajátosságokat még nem érezhetik teljes egészében magukénak. Ez idézi elő azt az önérzeti törést, ami az általa „különös, betegesen izgatott lelkiállapot” legfőbb oka és egyben magyarázata, melyet a helyzetükből eredő folytonos stabilitáshiány idéz elő. Ezt a problémát a zsidók társadalmi helyzetéből, a neveltetésből és a családi légkörből eredezteti, tünetének pedig a finansiális, intellektuális javak túlzó értékelését és demonstratív megjelenését; a modorbeli hiányosságokat és a túlzásokra, „kilengések”-re való hajlamot tekinti.

Természetesen Lesznai Anna nem marad adós megoldási javaslatokkal sem, több kiutat ajánl a kialakult helyzetből. Hangsúlyozza a gyerekek elkülönített nevelésének és oktatásának megszüntetését, hogy a közvetlen kapcsolat által egymás szokásait megismerve tiszteljék a másik csoport tradícióit. A vegyes házasság lehetőségét elutasítja, mintegy a gyakorlatban mindig kudarcot vallott lehetőséget. Az egyetlen jövőbeli megoldásnak egy új ökumenikus vallás eljövételét látja. Ez utóbbi javaslatában változik lényegesen az 1917-es és 1938-as fejtegetések konklúziója. Míg 1917-ben még „embereket és felekezeteket egyesítő” vallási reneszánszról beszél, addig 1938-ban már a zsidóság metafizikai rendeltetésének tartja e folyamat megvalósítását és beteljesítését. Álláspontja szerint a zsidók éppen az őket ért negatív hatások és az ennek következményeként beálló, kialakuló lelki sajátosságok miatt arra vannak predesztinálva, hogy részvételsebbek, megértőbbek és „keresztényebbek” legyenek a nem zsidónál, önmagukkal szemben pedig a legmagasabb lelki-

A húszéves Lesznai Anna

szellemi-spirituális követelésekkel és elvárásokkal kell fellépniük. Itt nem tudjuk eléggé hangsúlyozni a napló többi részének ismeretét (az általunk is közölt 1917–18-as bejegyzések éppen ennek illusztrálására szolgálnak), hiszen csak ezek fényében válik nyilvánvalóvá, hogy Lesznai „kereszténysége” nem azonos egyik dogmatikus keresztény vallással sem, sőt ezek elutasítása dominál; „krisztusi” jelzője pedig behelyettesíthető egy „erkölcsi-etikai abszolútummal”. Tehát szó sincs a hagyományos értelemben vett kereszténységről. A naplók ismeretében talán nem túl nagy merészség azt állítani, hogy Lesznai minden közösségteremtő kezdeményezését is e spirituális kollektivitás (is!) motiválta. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy Lesznai Anna egy zsidó család első kitért generációját képviselte, még hozzá úgy, hogy egy gyerekkori járványt követően – állítólag a pap unszolására – anyja kálvinistává kereszteltette. Ez a tény nagyon fontos akkor, mikor a körkérdésre adott válaszát élesen kritizálók – a „kitért”, „térítő” zsidóról beszélnek.²⁶

• • •

1938. feb. 17-én²⁷

(...)

A zsidóságról is kellene írni. A témák nem változnak, csak gazdagodik az anyag – de nem is szerkesztődik meg sajnos. Gyerekkorom után ugyanazok a témák futnak utánam csaholva, de egy téma eleinte egy-egy kutyus volt, most falkák csaholnak utánam, lábikrámba marnak. De nem tudom objektíválni őket. A gyerekesztés is fontos lenne. Furcsa, de mindhárom téma szorosan összefügg. Mögöttük a rendeltetés, a csoda és a rend kérdései lappanganak. A jó Isten segedelmével!

1938. febr. 25. A jó Isten segedelmével!

„Most mutasd meg az arcodat” – sírás az arcom,
„Most építsd meg az arcodat”

A faji üldözés abban különbözik minden más „üldözéstől”, hogy olyanért üldözik az embert, amit nem választott, nem is igenel talán. A kereszténység egyik fő érdeme az egyén megteremtése volt. Egyén: választást, vállalást, szabadságot jelent. Az egyént csak szabad akaratból elkövetett tettért vagy hitért büntetni, már egy bizonyos erkölcsi fokot jelent. A faji üldözés ezzel a fokkal szemben egy retrogradálás a keresztény előtti fokra. Mindenkép-

pen kényes kérdés valakit elítélni: mert először is senki sem lehet biztos (kételytelenül biztos) a maga praktikus (részlet) igazában, metafizikai igazságokért, mert nem lehet erőszakkal kiállani, ezek más síkra tartoznak. Ezért lehet tettért inkább büntetni, mint hitért. Másodszor senki sem ösmerheti azt, akit üldöz, nem láthatja az indokait, sem kötöttségének fokát. Nem tudhatni, hol kezdődik a szabad akaratunk, mennyire vagyunk felelősek önmagunkért. Mindezt csak a Mindentudó tudhatja. Mert igazság csak a valóságban lehet tökéletes, márpedig a valóságot csak totalitásában és -ből lehetne ösmerni. A zsidóüldözés azért oly rettenetes, mert visszaesés az egyéniesülés előtti állapotba. Persze a négerkérdés is az. Minden faji kérdés. A nemzeti üldözés annyiban „emberibb”??, mert a nemzeti hozzátartozás inkább függ az ember akaratától, mint a faji. De ez hajszál-különbség. Igazán szabad csak ott lehetne a lélek, ahol a kövek is beszélni tudnak.

Mi tette a maroknyi kis zsidó népet egy ilyen szörnyű példás probléma hordozójává? A zsidókérdés minden mást is meghamisít – visszalöki az embert egy alsóbb fejlettségi fokra. Ezt valóban nem mint öntudatos zsidó mondom, mert ha ütnének, sem érezném magam zsidónak. Nem becülöm le a zsidó külön sors által kifejlesztett szellemi tulajdonságot, de túlon túl se becülöm őket, sok hibát is nevelt az a különös sors a zsidóságban. Minden társadalmi helyzet nevel jó és rossz tulajdonságokat, de egyénileg nekem olyan külön sorsom volt, hogy kevésbé fejlődtek ki bennem úgy a zsidó erények, mint a zsidó hibák. De a négerkérdés is meghamisítja az amerikai demokráciát és erkölcsöt. Pedig kevesebb az ütközőpont, mert nem keveredik bele úgy mindenbe (talán??), mint a zsidókérdés.

Én mindig asszimilációpárti voltam, és remélem, lesz erőm az is maradni. De ha látom, hogy milyen „nagy válságot hordoz magában ez a kis csoport, hogy mennyire felforgatja a világot az a bűn, amelyet ellene elkövetnek” – akkor kétlem igazamat. Hátha van külön és különös rendeltetése ennek a fajnak? Vagy metafizikai bűne, amit le kell vezetnie. De valakit metafizikai bűnéért üldözni épp olyan szörnyű sors a lélek szempontjából, mint üldözöttnek lenni a praktikum szempontjából.

(...)

A Jó Isten segedelmével!

A zsidókérdéshez. Valaha jobb világban és a zsi-

Lesznai Anna fest a harmincas években

dóságnak csak asszimilált rétegét ismerve valóban azt írtam²⁸, hogy az, ami a zsidót a nem zsidótól megkülönbözteti, az egy speciális zaklatott idegállapot, amelynek alapját nem egy kétes faji mítoszban, de egy speciális társadalmi helyzetben, az ezzel járó és kialakult családi légkörben (nevelés által belénk rajzolódott) látom. Ez az állapot rontja az idegrendszert, a „zsidó idegek” öröklődnek, és érzékeny talaja az újabb ráháramló „zsidósító” befolyásnak. Hogy ez így van, ezt ma is állom. (Somerset Maugham *The Yellow Streak* novellája, mely valóban nem zsidókról szól, de ugyanezt a problémát is érinti bizonyítékkal szolgál igazamnak.)

De ma már több ennél a zsidókérdés: egy objektív külső valóság, amellyel szembe kell nézni. Azon-

kívül megösmertem azóta a zsidóságnak olyan rétegeit is, akik maguk is másnak és többnek érzik zsidóságukat (szubjektíve is, eltekintve a külső, rájuk törő antiszemitizmustól), mint egy ilyen tenyésztett és befajult idegállapotnak.

Ma tehát komplexebbnek látom a kérdést. Azok, akik propagálják az antiszemitizmust vagy primitív emberek, akik nem tudják, vagy politikai ravaszok, akik nem akarják analizálni a zsidókérdést. Én megkísérlem különválasztani a szempontokat, és csak ezt teheti minden tudatos ember, aki valóban jóhiszeműen szeretné megoldani ezt a kérdést. Egyeséges zsidóság (belső óriás különséggel és ellentétes érdekek nélküli szerves egység) valóban nem létezik, ezen a többé-kevésbé közös zsidó idegbajon kívül, amely egy bizonyos szellemi labilitást jelent, egy bizonyos csökkenését a begyökérezett érzelmi és érzelmi valóságérzetnek, és határozottan kedvez bizonyos kilengéseknek. Hogy ennek az idegállapotnak volt-e egyáltalán – és miért volt, ha volt – csökevénye a zsidókban a diaszpóra előtt is, azt nem tudom, ez oly nehéz és komplex probléma, hogy elébb a mai zsidóságot szeretném vizsgálni. Annyi biztos, hogy ma ez a közös tulajdonság megvan a zsidók túlnyomó többségében, és az egész csoportra alkalmazható kritérium. Közös érdeke is egy van minden zsidónak: az, hogy ne legyen antiszemitizmus. De ez oly általánosság, amely igen keveset mond. S ezen kívül, azaz belül, annyi ellentétes érdeke van a különböző zsidó csoportoknak, hogy ez az érdekek

1. nem jelentkezik máskor mint közös érdek csak akkor, ha belekergetik a zsidóságot ebbe az antiszemitizmusba;

2. amint küzdeni kell az antiszemitizmus ellen, máris kiderül, hogy az egyes csoportok érdeke merőben különböző.

Csoportok:

1. asszimilált zsidók. Azokat nevezem így, akik szívük szerint erősebb hozzátartozást éreznek egy őket eddig befogadó közösséghez (elsősorban nemzeti, de esetleg ritka esetben tisztára szellemi közösséghez, vagy ami gyakoribb osztályközösséghez), mint a zsidósághoz. Ezeknek az érdekeik szoros kapcsolatban van[nak] az őket befogadó közösségével, ide tartoznak szívük és kultúrájuk és

érdekeik szerint, s más-más eszközökkel akarnak harcolni az antiszemitizmus ellen. Nem kívánnak mást, mint hogy befogadja őket a lelkük szerint választott közösség, és engedje meg nekik, hogy a választott közösség érdekeiért harcoljanak mint egyenrangú társak. Elismerem, hogy ezen közös harcban nem fognak mindenben úgy viselkedni, mint nem zsidó társaik.

1) Sok esetben ideglabilitásuk arra viszi őket, hogy a befogadó közösség érdekeiért végletesebb harcot vívjanak.

2) Mivel némely ponton mégsem olyan tradíciókkal rakottak, mint a befogadó közösség, néha egy árnyalattal másképp fogják megítélni, hogy mi a befogadó közösség érdeke. De ez inkább egyéni és elenyésző különbségeket involválna ma már.

3) Előítéletekkel szemben gyanakvóbb, tisztelenebb és érzékenyebb az asszimilált zsidó, mint a nem zsidó, mert ő maga kénytelen volt két előítélet helyt nem álló hamis voltát átlátni: a) az ellene irányuló előítélet hazug voltát; b) a nem asszimilált zsidóság önmaga iránt táplált előítéletének a dőre voltát. Úgy áll az előítéletekkel szemben, mint a gyakorlott lovas az akadállyal szemben, tudja, hogy át lehet ugratni rajta. Ez néha túlságba²⁹ viheti, arra ösztökéli, hogy ne vegye komolyan az előítéleteket, és nem vizsgálja ki eléggé, hogy mennyi jogosultsága van az előítéletek mögött lapangó valóságnak és tradíciónak. De ha az asszimilált zsidó igazán jó lovas (okos, becsületes és asszimilált), akkor antúl jobban fogja felbecsülni az előítéletek erejét és a megettük rejló valóságot, mert tudja, hogy mit jelent „akadályt ugratni” személyes tapasztalatból. Sajnos ez a fajta zsidó nagyon ritka. Oly ritka, hogy majdnem quantitá negligible³⁰. Csak a szellemi csúcspontokon található.

Ez az asszimilált zsidó teszem a magyar társadalomban esetleg hajlandó alábecsülni a falu (úgy feudális, mint paraszti) aspektusát a polgári, városival szemben, de éppúgy a magyar érdeket tudja magáénak, mint minden egyéb magyar. Tehát nincs külön érdeke a hasonló elhelyezkedésű nem zsidó magyarral szemben. Legfeljebb jobban fogja szeretni a magyar jelent a magyar múltnál, a magyar nyelvet a magyar kúriák régi emlékeinél vagy Bartókot a cigánynál. Ez néha hiba, néha jó – de imponderabilia³¹. S ha tényleg engedik asszimilálódni, egy-két generáció után nincs különbség. Ezekkel szemben nem nemzeti érdek elzárkózni, mert valóságos magyarokat zár ki magából a nemzet a leg-

több esetben, más esetben olyan eszmék követőit, akik semmivel sem kevésbé „magyarok”, mint a többi hasonló, elsősorban proli, vagy kapitalista intellektuel, vagy kispolgár magyar, sváb, tót etc.

Ezek a valóban asszimilált zsidók talán (elvértve) több részvétellel vannak a nem asszimilált zsidók szenvedéseivel szemben (alig többel, mint ami minden becsületes ember kötelessége minden szenvedővel szemben), mint a nem zsidók, de mint tudjuk, a részvét nem olyan vehemens, erős indulat, hogy ez nagyon megmáshíthatná azoknak a zsidóknak a magatartását a befogadó néppel szemben, akik biztosítottnak érzik a maguk helyzetét ott, ahol asszimilálódtak; a zsidók részvétét fajtársaikkal szemben inkább félelmük („ez velem is megeshetik!” – jelige), mint a megértés és a népi azonosság tudata tüze. A zsidó öntudat ellen semmi sem használ úgy, mintha befogadják a zsidót. Ezek ellen a zsidók ellen küzdeni rossz seft³² a nemzet szempontjából.

Ezek a zsidók alfajokra oszlanak: 1) igen sok a valóban magyarrá, lelkes magyarrá asszimilált zsidó, de köztük éppoly kevés az osztályérdekét negligáló egyén, mint a nem zsidók közt. Tehát érdekeik erősen osztályérdekek lesznek éppúgy, mint honfitársaiké, és gyakran ellentétesek lesznek egymás érdekeivel. 2) A zsidó nagybirtokos feudális érdekeltségű, a kapitalista kapitalista lesz. A sok zsidó intellektuel természetesen vagy azt az osztályt fogja kiszolgálni, amely őt protezsálja, vagy ha öntudatos intellektuel, akkor „demokrata” lesz, de az lesz minden öntudatos intellektuel. Ez az ő demokratasága azonban éppoly magyar ízű lesz, mint a demokratikus keresztény intellektuelé. Sőt ha befogadnák, még fajvédő is lenne „becsületes” meggyőződésből, mert mindenféle bolond akad közöttük, mint bárki más közt. Egész biztos az, hogy az asszimilált zsidók közt ugyanannyi van arányszámban, aki titokban és jogalap nélkül a magyart tartja Isten kiválasztott népének, mint ahány ilyen a nem zsidók közt akad. És akad egynéhány (keresztények közt is fehér holló), aki nem véli ugyan a magyart mindenben Isten legkülönb teremtményének, de becsüli a magyarságát, és érzi, hogy sehol másutt a világban nem lelhetne szíve szerint hazájára, hogy a magyarság érdekében oly azonossági érzéssel kell dolgoznia, mint ahogy az ember önmagáért, kedveseiért él és cselekszik ösztönösen, mert nem is lelhetne másként.

Vannak magyar nyelvű, de nem a magyarsághoz

asszimilált zsidók is. Ösmerek olyanokat, akik a katolikus érdeket vagy a szellemi humanista internacionalizmust vagy a proletárközösséget becsülik mindenek fölé. Ilyenek vannak a nem zsidók közt is bőven. Ezek az ilyen zsidók, akik nem hazájukhoz, de az európai kultúrkör valamelyik köréhez asszimilálódtak, lehetnek valamiképp emellett magyarérzésűek is (sőt nem is lehetnek mások, még ha ezt az intellektuel fölényes öntudatlanságával verdrángolják³⁵ is), de semmivel sem veszélyesebbek a magyarságra nézve, mint az egyéb ilyen „európai intellektuelek”, és éppoly hasznosak is lehetnek adott esetben. Megengedem, hogy több van ilyen a zsidóság soraiban, mint geniálisan a magyarok közt. De azért van több, mert nem hagyták asszimilálódní a zsidót [az] utóbbi időben. Az én generációmban ilyet nem is igen ösmertem. Különben az ilyen szellemi közösségekhez erősen szító, elvont zsidó kevés van, mert egyáltalán kevés a szellemiekhez szító ember. Biztos, hogy külföldön a régi latin és angolszász kultúrákban aránylag elég sok ilyen nem zsidó is akad. A katolikusok közt több tán, mint másutt.

Mindezek az asszimilált zsidókon felül (akik távol vannak tőle, hogy egységet alkossanak, és csak összepofozzák őket ma egy ilyen felületes és nem szívesen vállalt egységbe) vannak zsidók is, azaz olyanok, akik „önként is vállalják zsidó voltukat”. Ezek szellemi attitűdjükben is igen különbözök, és amellet egymással szemben ellentétes érdekeik is vannak, keresztül-kasul ellentétesek mindezek a rétegek.

Itt van az ortodox többnyire vidéki zsidóság. Ezek valóban a zsidó (nemzetiféle) közösséget vallják, amely a vallásban testesül meg elsősorban. Ezek között sok van, aki csak azért „öntudatos zsidó”, mert nem is lehetne más, mert sohasem került ki a szellemi gettóból. De ha elfogadjuk is, hogy ma külön zsidóérdekek jegyében élnek, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy ugyanolyan bánásmódot érdemelnek, mint minden, magát nem magyarnak érző közösség, például az itt élő németek nagy része. Abban a percben, ha lesz nálunk német numerus clausus, helyeselni fogom a zsidó numerus clausust is ezek ellen a partikularista zsidók ellen. Azt lehetne mondani, hogy az mindig a befogadó közösségtől függ, hogy milyen vendégjogot ad egy másik, közepette élő közösségnek. Szerintem mivel a svábok és a zsidók nagy része ósrégi idők óta él Magyarországon, mivel eddig

túrték, használták, időnként hívták is őket: embertelen kiközösíteni őket (hiszen a svábok elébb fogják a magyarokat kiközösíteni!), és nem szabad elzárni a) azon egyének útját, akik át akarnak lépni a magyar közösségbe, b) sem bántalmazni és megélhetési lehetőségéből kizárni azokat, akik bár megmaradnak (test a testben) a maguk különváltságukban, de nem törnek a magyar közösség ellen. Elösmérem, hogy ezeket a közösségeket úgy kultúrájukban, mint gazdasági céljaikban elősegíteni nem elsőrendű feladata a magyar közösségnek, és joga van arra is, hogy visszafojtsa ezeknek a közösségeknek mindazt a partikularista törekvését, amely a magyar közösség ellen tör. De nem lehet állítani, hogy ezek a közösségek homogén érdekűek lennének. A russinkói kis parasztszidónak más érdeke van, mint a dúsgazdag ortodox kereskedőnek. A zsidó vallás, ha ortodoxul tartják, valóban elkülönülésre és egy „földtelen nemzetiségre” szító hit. De ma a „német vallás” is az. Ezekkel a (...) közösségekkel szemben a magyarságnak nincs egyéb kötelezettsége, mint az embersége. S ha egy egyén asszimilálódní akar, szerintem embertelen ezt megakadályozni. Mert tény ugyan, hogy Magyarországon és egy magyar kultúrában élünk, de hitem szerint a nemzethez való tartozást csak két szempont (azaz 3) igazolhatja, azaz 4. Ez is komplex.

Egy országban joga kell legyen annak, aki a terhek viselésében osztozik. Joga és kötelelességei vannak azzal, akinek övéi itt éltek (vannak zsidók, akik római idők óta élnek itt). Vannak jogai annak (és terhei), akiknek ezeket a jogokat a nemzet önként megadta, akár az állampolgárság, akár annak mása, a régi szokásjog alapján. Aki itt élt, dolgozott, annak itt jogai és kötelelességei vannak. Aki vállalja öntudatosan a magyar közösséget, annak itt fokozott jogai és kötelelességei vannak. A faj ebben (ki magyar fajú kimutathatóan?) szerepet nem játszhatik. Erre azt lehet mondani: „bizonyítsd be, hogy igazán vállalod a magyar közösséget, bizonyítsd be, hogy vállalásod jóhiszemű”. Isten létezését, semmi szellemi létezését nem lehet direkte bizonyítani, csak indirekte. Még azt is elfogadom, hogy a nem kételytelenül asszimiláltak[kal] szemben (bármily fajúak) gyanakvóbb legyen a társadalom, és erősebben torolja meg az ellene való vétséget. Lemondanék a bíróság előtti kétes értékű egyenlőségről, ha az emberi tudat előtt egyenlő lennének.

Van még egy csoport: asszimiláltak látszó „faj-

védő” zsidó – olyan egyének, akik valóban nem érzik magukkal egyenlőnek a nem zsidót. Ezek olyan elszórtak és ostobák, hogy a zsidók maguk kiközösítenék őket, amint módjuk lenne rá, ha asszimilálni engednék őket. Ezek magánörültek, s ha ma talán sokkalta többen is lennének, mint hinném (ezek a nem vallásos különcdők), akkor ez valami tömegpszichózis számlájára írható. Ha ez az érzésük csak érzés marad, és semiben sem nyilvánul [meg], ám érezzenek amint akarnak, ha pedig megnyilvánul, joggal mondhatók másodrendű honpolgároknak, mert azok is. Jó-érzésű ember kerülni fogja őket – ezek zsidó náciik.

Mindezek után az igazán asszimilált zsidó mindenben olyan, mint az a csoport, akikhez asszimilálódnak – ez, plusz némi idegesség (speciális idegesség) és az, hogy hevesebben reagál az antiszemitizmus kilengéseire, mint más nem zsidó, nemcsak erkölcsi objektivitással, de egyéni „ez velem is megeshetnék” félelemmel.

Ha az asszimilált zsidó magyar érzésű, talán hajlamosabb az új magyar érdekek megértésére, mint a régi tradíciók nagybecsülésére. Szóval talán hajlamosabb a progresszív magyar szempontok képviselésére.

Ha kapitalista – és csak melleleg magyar is –, talán nüánszokban fog különbözni más kapitalista magatartásától. De germán kapitalisták is szállítottak franciáknak fegyvert. Ennél többet egy zsidó sem tehet. Ha nem gáncsolják el a fiát a pályáján, eszébe sem fog jutni az, hogy a „zsidóság” érdekeit szolgálja.

Ha katolikus, talán még intenzívebben fogja kidomborítani a katolicizmus általános emberszerető vonásait, mert védve érzi magát általuk, mert megváltoztatva érzi önmagát és mert kevesebb tradíció és gyerekkori szokás köti a liturgiához, a katolikus formavilághoz. Ha álkatolikus, még buzgóbban fog keresztet vetni és külsőségekkel mutatni, mint más farizeuskodók.

Ha proli, kevesebb gyökér fogja kötni a faluhoz, mint az erősen faluból eredt egyéb magyar prolit.

Körtvélyesi társaság: Fábry Zoltán, a Guttman lányok, dr. Simai Béla, Palotai Boris és Gergely Tibor

Talán mert félművelt több akad közte: hajlamosabb lesz a végtelenségekre. De ezt már ma nem is merném állítani.

Ha intellektuel, akkor vagy magyar alapon áll, s akkor magyarsága valószínűleg még hevesebb lesz, mint a hozzá [hasonló] egyébként fajtiszta intellektuelé. Jobban fog hasonlítani a vállalt szerelemhez, mint a magától értetődő testvérszeretethez. De mindkét fajta érzés megbízhatósága az egyén tiszta és becsületes jellemétől függ. Testvér is cserbenhagyhatja a testvért. Szerető is áldozhat a szeretőjéért. Érzését, magyarságát mindenesetre színezní fogja az eredete.

Ha proli osztályból ered, valószínű, hogy a liberális eszméket fogja pártolni, amelyek felségítettek, vagy éppen hevesen megtagadja azokat, mert verdrángolni akarja eredetét, ha az árt neki. Ez ismét jellem kérdése. Ha polgári családból származik, valószínűleg városibb lesz, mint nem zsidó társa, aki speciálisan Magyarországon rendszer dzensztriszármazású volt, ma talán paraszti sorból eredt. Valószínű, hogy mindenképpen védekezni fog az antiszemitizmust elősegítő irányok ellen, de csak addig, míg veszélyeztetve érzi magát. Talán egy bizonyos fokig hajlamosabb lesz rá, hogy a magyarságot ne helyezze lelki életének központjába, mint magyar eredetű intellektuel, de csak addig, míg nem érzi, hogy teljesen magyarnak tekintik. Amint valóban befogadják, meg fog elégedni a kézzelfog-

**Lesznai Anna és Jászi Oszkár,
előttük: Madzsarné Jászi Alice és Szabó Ervin**

hatóbb nemzeti eszme szolgálatával. Mindig voltak és lesznek olyan egyetemes szellemek a nem zsidók és zsidók között egyaránt, akiket az emberi közösség eszméje annyira hevít, hogy a nemzeti összetartozás gondolata háttérbe szorul bennük. De ezek valóban ritka egyedek, és ritkán ártalmasak – sőt. Mert alig van olyan eszme, amely ellentétbe kerül a nemzeti eszmével, ha ezt valóban eszményileg fogják fel. Nem hiszem, hogy van ember, aki azért nem szereti a családját, mert a nemzetét, aki nem szereti nemzetét, mert az emberiséget szereti. Arról lehet szó, hogy vannak emberek, akik nemzetük javát az erőszak útján gondolják inkább szolgálni, mások meg a megértés útján. De vannak erőszakos és békés vallásosak, szerelmesek etc is. Nem hiszem, hogy a zsidó, ha igazán otthon érzi magát, kevésbé erőszakos, hatalomvágyó, bátor lenne, mint a nem zsidó. Ez nem faji kérdés. Azt hiszem, hogy a zsidó progresszivitás (és nem tudom, hogy ütöm-e ezzel a zsidót, vagy dicsérem-e) csak az, hogy ő nem érzi magát befogadva, és mindig azt reméli, hogy tud olyan közösséget „teremtteni, segíteni”, amely őt valóban befogadja. A legtöbb zsidó igen konzervatív lenne egy ilyen közösségben. A legtöbb zsidó ma már azonban sokkal jobban szeretne fran-

cia, magyar, sőt német lenni; ma már sokkal azabb, mintsem hogy zsidó lenne, és előszeretné mozdítani a zsidóközösség, „zsidóország” megvalósítását. Általában a zsidók nem bírják ki egymást: túl idegesek hozzá. Csupa „sóból” nem lehet kenyeret gyúrni.

A cionizmus művelt európai zsidónál csak a félelem szülötte. Ha békén hagynák őket, nem lennének se jobbak, se rosszabbak, se butábbak, se okosabbak – még egy ideig talán idegesebbek lennének – a nem zsidónál. Talán, sok átélt szenvedésük folytán valamivel több köztünk a keresztény, mint a keresztények között, de ez sem biztos, és ha így van, úgy is csak egy „kitenyészett erény”. Éppúgy, mint

szellemi mozgékonyaságuk, ami abból ered, hogy kényszerülnek áthelyezkedni, és folyton figyelni a velük szemben álló magatartását. Ezért jó orvosok és finom lélekelemzők. De semmivel sem okosabbak, mint a keresztények: amit kívül nyernek mozgékonyaságuk által, azt elvesztik belső biztonságban és nyugalmas ítélőképességben. Kapzsiabbak a keresztényeknél – dehogy. Csak tudják, hogy ha még pénzük sincsen, akkor kutyábbá veszik őket a kutyánál. Ezért török magukat köztük az élelmesebbek jobban az anyagi javakért. Azonkívül van egy bizonyos kereskedelmi tradíció a zsidóban. Az átlag zsidó kereskedőcsaládból származik; már kiskorában azt a levegőt szítja magába. Vannak órás, meg takács vidékek, ahonnan több jó takács ered, mint máshonnét. Kubikus vidékek is vannak. De nincsenek kubikus, kereskedő és órás fajok: mert ez családi tradíció, atmoszféra, és nem faj kérdése.

Az átlag zsidó talán rosszabb modorú az átlag kereszténynél. Ez azért van, mert alsóbb osztályból felszármazott. A nem zsidó polgári réteg nálunk vagy dzsentriből lesüllyedt, vagy zsidó grájzlerből³⁴ felemelkedett. A parasztfiúból lett polgár azért veheti fel könnyebben a dzsentri polgár „jó modorát”, mert belekerül a társaságba, ha már egyszer

polgár lett. A zsidó polgár egymás között él, és megőrzi sok alsóbb rétegből magával hozott parvenüségét. Azonkívül minél idegesebb valaki, annál nehezebben jó modorú. A modor biztonság kérdése. A parvenü rendesen rossz modorú, mert nem biztos a helyében. A keresztény parvenü valóban beérkezett, ha művelt és gazdag lett. A zsidót még akkor elgáncsolja a zsidó volta. Általában a zsidó nehezebben kell, hogy küzdjön azért, hogy jó modorú, mértékletes és harmonikus legyen, mint a keresztény. Másrészt küzdelme folytán több alkalma van alkalmazkodást, éber megfigyelőképességet, gyors felfogást tanulni. Ezek mind helyzeti bűnök és erények, sajátságok.

Ha valóban befogadnák a zsidókat, ezek a sajátságok elmosódnának, és tisztán kettéválna a valóban asszimilálódni akaró és a zsidó öntudatát megőrizni akaró zsidóság. Egy közösségbe valóban tartozni akarni (kevés kivétellel, egyéni kivétellel) mindenki vágya. Praktice az átlag zsidóság csak helyzeténél fogva különbözik más emberektől.

Mégis ezzel szemben van valami, amit metafizikai sorsnak lehetne nevezni. Ha Isten úgy rendelte a zsidók sorsát, ahogy rendelte, és ha Krisztus azt mondotta apostolainak: „menjetelek és legyetek a világ sói” – ennek kell, hogy legyen értelme legyen. Úgy, ahogy ma áll a helyzet, nyilvánvalóan van valami rendeltetése a zsidó szellemi sajátságnak akár szerzett, akár faji jellegű. Az a rendeltetésük, hogy éppen gyökértelenségük által – és éppen azáltal, hogy magukon érzik az előítélet véres súlyát (nem mert jobbak, de mert üldözöttebbek minden más népnél) részvételjesebbek és megértőbbek, keresztényebbek legyenek minden más népnél, azaz egyének csoportjánál. A zsidóság szerintem csak úgy harcolhat az antiszemitizmus ellen, hogy önmagával szemben nagyon magas erkölcsi követelésekkel lép fel. Helyesen érzi, hogy a progresszió oldalán kell állania, de csak amennyiben ez valóban erkölcsi és szellemi progressziót jelent. A kapitalizmus nem progresszió a feudalizmussal szemben ma már. A politikai progresszió is csak annyiban progresszió, amennyiben valóban az ember lelki és testi fejlődését szolgálja. Az orosz kommunizmus ma aligha a progresszió útja. Nem minden progresszió, ami új. A zsidóság hajlamos ezt a két fogalmat összetevésztetni. Az ő történelmi helyén minden nép vagy szintén hajlamos lenne erre, vagy elpusztult volna. Az újba vetett reménnyel teremtette erre az Istenbe

vetett reménnyt. Ezzel szemben a konzervatív zsidó a tradícióval cserélte el Istent. Istent nehéz megközelíteni, úgy látszik. De Isten kerülő utakon is vezet a lelkeket.

Az ősi zsidóság mindenesetre már magába rejtette mindkét típust: a partikularista tradicionalizmust és az egyetemesre törő elvontságot. A végső-kig tudta elválasztani és kitenyészteni a szűk és az egyetemes, a testbe béklyózott szellem és a testét még meg nem teremtett szellem kultuszát, Krisztusnak kellett eljönnie, hogy emberré, testté váljék benne az Eszme, és testvérei megtörettetése útján szellemmé a test. A zsidóságot csak Krisztus válthatja meg, illetve a speciális zsidó sajátságok végleges legyőzése. Ha minden zsidó igazán kereszténnyé válnék a szívében (ami történelmi helyzeténél fogva nehezebb és könnyebb egyaránt a zsidónak, mint más helyzetű embercsoportnak), akkor teljesítené metafizikai rendeltetését. Nem különb volt a által kiválasztott nép, de különös sorsa által. Csak ő lehet rá hivatva, hogy megváltsa az emberiséget az antiszemitizmus, a gyűlölet előítéletétől, amely nem azért véres, mert egy kis embercsoport sorsát keseríti el, de azért, mert meghamisít minden egyéb kérdést. A zsidóság ma a bűnre csábító bűnbak, és hiszem, hogy csak önmagát válthatja meg. Minden megváltás az egyént váltja meg, mert nem hiszek a zsidóság szerepében, de annál jobban hiszek az egyes zsidó erkölcsi életének.

• • •

A Lesznai Annánál használt fogalmakkal ma talán óvatosabban bánnánk a félreértések elkerülése végett, ám az ő céljaiban jóakarátú emberek ma sem találhatnának kivetnivalót. Hiszen lehet többet kívánni egy olyan világnál, amely egymás és minden létező tiszteletén és egyenrangúságán – vagyis a „maximális mindennel együttiségen” – alapszik az egyén, önmagunk lehető legtokéletesebb kiteljesítése, rendeltetésünk beteljesítése – azaz szabadságunk megőrzése – mellett? Aligha.

A naplófeljegyzések feldolgozásának első lépéseit a MAZSIHISZ támogatása tette lehetővé.

Az írás illusztrálására szolgáló fényképeket Vezér Erzsébet *Lesznai Anna világa* című kötetéből vettük. (Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1979)

JEGYZETEK

1 Lesznai Anna: Vallomás. In: Dolgok öröme. Válogatott versek – Szerk. Vezér Erzsébet. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. 154. o.

2 Balázs Béla Lukács Györgyhöz írott levele. (Kelt: Bp., 1911. január végén); In: Lukács György levelezése. (1902–1917) Szerk. Fekete Éva–Karádi Éva. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1981, 334. o.

3 Lesznai Anna: Mese a bútorokról és a kisfiúról. Gyoma, Kner Izidor, 1918; Lesznai Anna: A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos Tündérorszámban. Bp., 1978; Lesznai Anna: Mese az eperszemnyi szívről. In: Új Világ, 1919. I. évfolyam. 2. szám. 89–103. o.

4 Lesznai Anna: Hazajáró versek. Bp., Nyugat kiadása, 1909; Lesznai Anna: Eltévedt litániák. Bécs, 1912; Lesznai Anna: Édenkert. 1918, Gyoma, Kner; Virágos szerelem. Magyar szerelmes versek gyűjteménye. Bp., 1932, Pantheon. Rajzolta és összeállította: Lesznai Anna (József Attila segítségével); Lesznai Anna: Kód előttem, kód utánam – válogatott versek. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967; Lesznai Anna: A dolgok öröme. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1985. Válogatta: Vezér Erzsébet.

5 Lesznai Anna: Spätherbst in Eden. Karlsruhe, Stahlberg, 1965; Lesznai Anna: Kezdetben volt a kert. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966.

6 A naplóból hosszabb-rövidebb részletek jelentek meg Vezér Erzsébet Lesznai Anna (Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1979) című kismonográfiájában, Simonovics Ildikó Lesznai Anna mesevilága (In: Tanulmányok Budapest múltjából. XXVI. Szerk. Szoboda Gabriella, Bp., 1997) című dolgozatában és a Vezér Erzsébet és Karádi Éva szerkesztette Vasárnapi Kör című dokumentumkötetben. (Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1980)

7 Napló PIM V.3670/43/2 – 1916. nov. 20.

8 „Az én istenem nem személyes. Éppen olyan diffúz, mint Málié. Mint ahogy az óvé a matériává oszlik bele, úgy oszlik bele az egyén az én életem sorsába, mely nem Isten rendelése, hanem maga az Isten. (Mint ahogy Máli világa nem Isten teremtménye, hanem maga.) Valami spirituális panteizmusról van talán énnálam szó. Éppen úgy áthatja minden pillanatomat, mint Máli Istene minden porszemet – Balázs Béla: Napló II. kötet (1914–1922). Tények és tanúk sorozat. Válogatta és szerkesztette: Fábri Anna. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1982. 432. o. (1920 októberét követően.)

9 „A világot síkban ábrázolták, akárcsak egy szőnyeg, mely az Úr lábaitól terült szét, ebből lett az Isten kertje. Minden kis világ és madár örült és ragyogott ebben az új helyzetben, minden teremtmény azonos szinten volt e szőnyegen, és az volt az egyetlen valóságos távolság, amely a Teremtőtől elválasztotta.” Lesznai Anna: A tervezés művészete. Hatvan, Hatvany Lajos Múzeum Füzetek, 1976. 187. o.

10 1915 őszén egy olyan, kezdetben baráti összejövetelnek induló, ám vasárnaponként rendszeresen ismétlődő és egyre mélyülő gondolatvilágú beszélgetéssorozat helyszíné lett Balázs Béla budai, Naphegy utcai lakása, amelyről ő és Lesznai

is többször megemlékeznek naplófeljegyzéseikben, a kortársak pedig visszaemlékezéseikben ezekről az estékről mint meghatározó jelentőségű, tudatformáló „szabadegyetem”-ről beszéltek. A Kör megalakulásának – amelynek történetét két, meg lehetőségen eltérő szemléletű monográfia dolgozza fel – alapja Balázs Szabadkáról Budapestre költözése volt, mikor felmentést kapott a katonai szolgálat alól, és a Naphegy utca 19.-ben, egy villában bérelt lakást. Ezzel egy időben Lukács is Budapestre érkezett Heidelbergből, és mivel alkalmasnak találták katonai segédszolgálatra, Magyarországon tartózkodott. E periódusban 1915 decemberétől 1916 júliusáig szabadidejének nagy részét Balázsnál töltötte. Erre az időre esett a vasárnapi beszélgetések indulása is, ahol rendszeresen megjelentek Balázs Béla, Lesznai Anna, Mannheim Károly, Fogarasi Béla, Lukács György, Ritoók Emma, Fülep Lajos, Hauser Arnold, Lorsy Ernő, Tolnay Károly, Gyömrői Edit és Antal Frigyes. Lukács korabeli műveiből, feljegyzéseiből, a Karádi Éva és Vezér Erzsébet kötetében megjelent visszaemlékezésekből és Balázs, illetve Lesznai naplójából rekonstruálhatók a Vasárnapok témái. Minden elemző egyetért azzal, hogy a Kör alapfelfogása, egy, a pozitívizmustól elforduló, metafizikai légkörű diszkusszió során fogant. A beszélgetések az ún. etikai idealizmus jegyében zajlottak. A „werk” fogalmának tételle emelésével vélték megtalálni azt az utat, mely lehetőséget ad a közönséges életből való kiemelkedésre. Az „életmunka” hozzásegít ahhoz, hogy az egyén individuális képességeinek maximumát adja. Véleményük szerint ők maguk a kultúra válságát éltek. Úgy vélték, hogy a műben megtestesült értékek nem tudnak hatni a világra, és minden eszközzel arra kell törekedni, hogy ez a folyamat megváltozzon.

11 „A 'vasárnapok' újra megtartatnak. Hétfőnként a műteremben Gyuri, Révai, Ljena, Káldor, Fogarasi, Gergely; Edit is megjött Berlinből és Máli is Kortvélyesről. Újak Wilde és Rudas Zoltán, és szigorúan filozófiai akadémiai jellege van. Az elsők nagyon szépek voltak. Hát megint együtt vagyunk. Nem szórja szét ezt a szektát a világforradalom sem.” – Balázs Béla: Napló II. kötet (1914–1922). Tények és tanúk sorozat. Válogatta és szerkesztette: Fábri Anna. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1982. 456. o. (1921. január vége, február eleje). (Az idézetben említett nevek: Lukács György; Révai József; Káldor György; Fogarasi Béla; Gergely Tibor; Hajós Edit; Wilde János, Ljena Grabenko.)

12 Napló PIM V.3670/43/11

13 Az 1922 tavaszán Bethlen István vezetésével létrejött kormánypartban jelentős szerepe volt a szélsőjobboldali erőknél, hiszen Gömbös ügyvezető elnök volt.

14 A közlésről: A napló idézésénél a mai helyesírás szabályait vettük alapul, hacsak az írásmódnak nem volt különleges stílári értéke. Pótoltuk – a legritkábban használt, mellőzött – központozást, a néhol hiányzó névelőket, kijavítottuk a nyilvánvaló hibákat. Betoldásokat a könnyebb olvashatóság kedvéért használtunk, ezeket szögletes zárójelbe tettük. A kerek zárójel saját kihagyásunkat, idézésbeli ugrásainkat jelöli. Az idegen szavakat és neveket mai alakjaikra írtuk át.

A hivatkozásnál a naplók leltári számát adtuk meg, melyek sorrendje nem mindig egyezik meg Lesznai naplófüzetekre írott sorszámaival. A kronologikus sorrendiség bizonytalansága miatt a leltári szám mellett feltüntetjük a keletkezés naplóban jegy-

zett vagy általunk következtetett dátumát. Az oldalszámok felüntetése a füzetlapok és betétlapok szétszórtsága és egyéb pontatlanságok miatt nem lehetséges, ezért ettől eltekintettünk.

15 Lesznai családjának birtoka Alsókörtvélyesen, Kassától hatvan kilométerre, Nagymihály és Varranó közelében feküdt. A századfordulón 1078, többségében szlovák lakosú falu 200 házzal. Trianon után Szlovákiához csatolták Hrusov néven. 1872-ben vétel útján került az ott található Szirmay-kúria az M. család birtokába. „A kastélyhoz, mely úri kényelmekre van berendezve, nagy és szép park csatlakozik. Említésre méltó a körülbelül 7000 kötetből álló érdekes könyvtár és Kossuth Lajosnak több bútordarabja, melyeket a jelenlegi tulajdonos atyja, kívül a Kossuth család baráti összekötését tartott fenn, e családtól kapott és ereklyeként őriz.” – Magyarország monográfiája – Zemplén vármegye, Bp., 1905–18. l.;

Uo. 182. l.: „4000 magyar hold. Negyede erdő, furmint és csemegeszőlő-termesztés. A birtok, a szőlőn és az erdőn kívül, bérbe van adva.”

16 Ébredő Magyarok Egyesülete: 1918 végén, 1919 elején Gömbös Gyula vezetésével alakult szélsőjobboldali fajvédő szervezet.

17 Ezüstfehér fém

18 Lesznai költészetében és írásaiban a 10-es évek közepén megjelenő művészi önimitáció, mely egész versciklusoknak is témája. Meluzina az ófrancia mondavilág sellője, aki hetente egy alkalommal változik át. Férjétől azt kívánja, hogy ez idő alatt ne háborgassa, ám az ő kíváncsisága erősebbnek bizonyult, ezzel elvesztette feleségét, aki visszament a tengerbe, és csak akkor kerül újra elő, ha gyermekeit veszély fenyegeti.

19 Ez egy idegen kéz írása, cikornyásan van odaírva a név, mint mikor a kisgyerekek gyakorolják a nevük leírását minden lehető helyre. Valószínűleg fia, Jászi György (1915–1992) betoldása.

20 Körtvélyes szlovák neve

21 Itt a 10-es szám át van húzva, és fölötte javítva: néhány

22 Eredetileg csak a zsidó szó szerepelt, a „kálvinistává keresztelt” egy későbbi betoldás. A sor alatt egy más íróeszközzel tett nehezen olvasható betoldás: (felekezetet nem vállaló hitemmel, de ...szerint).

23 Énekelni szó áthúzva, helyette javítás: imádkozni

24 Lesznai Anna nagyszülei, Boscovicz Amália és Dr. Moscovicz Mór esküvőjéről Pertichevich Horváth Lázár *Zsidó menyekész* címmel írt tudósítást a Honderű 1847 *Őszhó* 26-i számában. Közölve: Hatvany Lajos levelei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1985. 463–464. o.

25 A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század Könyvtára 64. kötet. Bp., 1917. 354–358. o.

26 A kritizálók élharcosa Szabolcsi Lajos, az Egyenlőség akkori főszerkesztője volt, aki – ma is elfogadhatatlan módon – a szövegkörnyezetből kiragadva idézi Lesznait, és tudatosan meghamisítja, sőt a vegyes házasság kapcsán a visszajára fordítja Lesznai Anna álláspontját, hiszen Lesznai nem buzdít sem a kitérésre (szó sincs erről az 1917-es nyilatkozatban), sem a vegyes házasságra, sem pedig a hit elhagyására. A Múlt és Jövőben Dr. Molnár Ernő helytállóan ismerteti Lesznai Anna szavait, míg a Zsidó Szemle névtelen recenzense bár elítéli a nyilatkozatban megfogalmazottakat, a lap irányultságának megfelelően a cionista megoldást propagálva, de nem torzít, ellenben kirohanást intéz a hősködő és agresszív Egyenlőség ellen. – L. Szabolcsi Lajos: Hitvita a Huszadik Században. In: Egyenlőség, 1917. augusztus 11. 1–4. o.; dr. Molnár Ernő: A zsidókérdés Magyarországon. In: Múlt és Jövő. 1917. augusztus. 371–373. o.; Olajfák és egyéb fák. (nn) In: Zsidó Szemle. 1917. 41. sz. 2–3. o.

27 Napló PIM V.3670/43/ 4317

28 Lesznai Anna a Huszadik Század körkérdésére hivatkozik. In: A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század Könyvtára 64. kötet. Bp., 1917. 354–358. o.

29 Túlzás értelemben.

30 Mellékes, elhanyagolható mennyiség.

31 Megfoghatatlan, ténylegesen le nem mérhető, nem érzékelhető dolgok, hatások, tényezők; végtelenül finom különbségek.

32 Üzlet

33 Verdrängen: kiszorít, eltol, elnyom, elfojt jelentésű német szó Lesznai Anna által használt magyarított változata.

34 Kereskedő

Lesznai Anna: Parasztok csoportja

A hatvani Hatvany Lajos Múzeum tulajdona